

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

Дерев'яко Ірина Сергіївна

ref-

УДК 72.012.8:726.1

**ЕВОЛЮЦІЯ КОМПОЗИЦІЙНИХ ПРИЙОМІВ ФОРМУВАННЯ
ВНУТРІШНЬОГО ПРОСТОРУ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ
СЛОБОЖАНЩИНИ XVII- поч. XXI ст.**

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Харків – 2006

72.01
72.025.4

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00762009 (O)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі „Інтер'єр та обладнання”
Харківської державної академії дизайну і мистецтв (ХДАДМ)
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник:

кандидат архітектури, доцент Марченко Тетяна Львівна,
Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Офіційні опоненти:

доктор архітектури, професор Лаврик Геннадій Іванович,
Київський національний державний технічний університет будівництва та архітектури;

кандидат архітектури, доцент Конопльова Олена Володимирівна,
Харківська національна академія міського господарства

Провідна установа: Полтавський національний технічний університет ім.
Ю. Кондратюка

Захист відбудеться « 21 » червня 2006р. о 13⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.056.02 при Харківському
державному технічному університеті будівництва та архітектури за адресою:
61002, м. Харків, вул. Сумська, 40, архітектурний факультет.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського
державного технічного університету будівництва та архітектури за адресою:
61002, м. Харків, вул.Сумська,40.

Автореферат розісланий « 13 » травня 2006 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат архітектури

Ігнат'єва Н.В.

Н716.6 (4Ук)99 Слобожанщина 42

Ав 67.991

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми Храмове зодчество Слобожанщини – значне і своєрідне явище в історії української культури та архітектури, яке потребує всебічного розгляду та дослідження. В результаті автором були виявлені приховані у стародавньому сакральному мистецтві елементи творчої енергії та набуті століттями навички і досвід прашурів, що слугуватиме реставрації та будівництву храмів і дає змогу поновити зв'язок часів, який урвався майже на дев'яносто років. Проте, якщо вивчати архітектуру храмів лише за зовнішніми ознаками, можна отримати неповну уяву про їх побудову та розвиток, тому дуже важливо розглянути це явище з середини. Поєднання аналізу внутрішнього та зовнішнього формотворення допоможе скласти цілісну картину еволюції церков даного регіону. Дослідження полягає в вивченні внутрішнього середовища храмів, архітектура яких має низку особливостей, бо поєднує у собі риси храмобудування держав заходу з місцевими традиціями. Інтер'єри православних церков не піддавалися ретельному аналізу і до тепер не існує повної уяви про їх розвиток та роль в еволюції храмів краю.

Зв'язок роботи з науковими програмами Дисертація виконана відповідно до постанови Кабінету міністрів України 466 від 12.08.1992. «про вдосконалення положень про Державний реєстр національної культурної спадщини» та державної тематики Харківської державної академії дизайну і мистецтв «Дослідження розвитку культури, мистецтва, архітектури, будівництва в Слобідській Україні (номер держреєстрації 01974017698).

Мета дослідження полягає в виявленні головних архітектурно - композиційних та конструктивних засобів формування внутрішнього простору храмових споруд, а також побудові системи декоративно-художнього побудування церковних інтер'єрів Слобожанщини кін. XVII- поч. XXI ст. Відповідно до поставленої мети були **визначені задачі дослідження:**

1. Визначити стан дослідження проблеми організації внутрішнього середовища православних храмових споруд Слобожанщини.

2. Визначити історійко-культурні умови формування церков і фактори, які впливали на утворення їх композиційної побудови.
3. Класифікувати відомі та нововідкриті храми, визначити особливості історико-архітектурного простору та своєрідність їх внутрішнього середовища.
4. Визначити основні засоби морфологічної побудови внутрішнього архітектурного простору церков Слобожанщини.
5. Сформулювати принципи й засоби архітектурно просторової організації внутрішнього середовища храмів під час панування різних архітектурних стилів, виявити специфіку формоутворення внутрішнього простору.
6. Встановити рівень відповідності символічного змісту архітектурного образу храмових інтер'єрів Слобожанщини.
7. Виявити найбільш змістовні акценти в загальній системі розвитку предметного наповнення храму, прослідкувати шляхи їх утворення.
8. Систематизувати засоби художньої виразності внутрішнього простору церков.

Об'єктом дослідження є інтер'єри – внутрішній простір православних храмів.

Предметом дослідження є еволюція композиційних прийомів формування внутрішнього простору православних храмів (на прикладі храмів Слобожанщини кін. XVII- поч. XXI ст.).

Методи дослідження У роботі використана комплексна методика, що узагальнює існуючий досвід досліджень і ґрунтується на натурних та архівно-бібліографічних матеріалах.

Наукова новизна полягає у тому, що в роботі вперше на основі репрезентативного аналізу документальних даних та матеріалів натурних обстежень розкрита еволюцію композиційного формування внутрішнього простору православних храмів Слобідській України, як об'єктивного прагнення людини до духовної складової свого буття.

Практичне значення отриманих результатів Отримані автором результати дослідження мають практичну та теоретичну цінність, можуть бути використані при проведенні реставраційних робіт, а також проектуванні та будівництві нових церков. Практичне значення отриманих результатів підтверджується їх упровадженням:

- результати наукового дослідження впроваджені в Харківській обласній держадміністрації, управління містобудування та архітектури при розробці заходів, що до реставрації пам'яток сакральної архітектури Харківщини;

- матеріали дисертаційного дослідження передані (харківській філії) інституту „УкрНДІпроектреставрація” для використання в проектно реставраційній практиці;

- низка висновків дисертації впроваджена при розробці рекомендацій щодо проведення реставраційних робіт храмової архітектури м.Охтирка.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації були висловлені автором і одержали позитивну оцінку на науково-методичних конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів Харківської державної академії дизайну і мистецтв: на всеукраїнській науково-методичній конференції “Дизайн – освіта 2003: досвід, проблеми, перспективи”, м. Харків, 24-28 березня 2003 р.; на III електронній науковій конференції професорсько-викладацького складу ХДАДМ “Теорія і практика матеріально-художньої культури”, м. Харків, 23-24 квітня 2003 р.; на III електронній конференції “Молода мистецька наука України”, м. Харків, 20 грудня 2003р.; на VI науковій конференції молодих науковців “Молода мистецька наука України”, м. Харків 22-23 квітня 2004 р.; на Всеукраїнській науковій конференції “Дизайн-освіта 2004: теорія, практика та перспективи розвитку”, м. Харків 22-23 квітня 2004 р.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у семи наукових статтях у фахових виданнях, що входять до переліка ВАК.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків загальним обсягом на 149 сторінок, списку використаних джерел – 197 найменувань, і додатку на 125 сторінках. У склад додатків входять ілюстрації до тексту, фотоматеріали, копії архівних креслень, математичні розрахунки й графіки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У ВСТУПІ обґрунтовано актуальність теми, зв'язок з науковими програмами, визначено мету й завдання, хронологічні й територіальні межі, наукову новизну та практичне значення дослідження церковних інтер'єрів Слобожанщини.

У РОЗДІЛІ 1 «Історіографія, методика та джерельна база дослідження» висвітлено стан наукової вивченості теми та прослідкована історична ретроспектива храмів слобідської України.

1.1 Історіографія та джерельна база дослідження. Розглянувши роботи провідних українських вчених, істориків та мистецтвознавців Багалія Д.І., Редіна Е.К., Таранушенко С.А., Тица О.О., Степовика Д.В., Цапенко М.П., Лукомського Г.К., Лейбфрейда А.Ю., релігійних філософів Трубецького Е., Флоренського П., церковних діячів Філарета Гумілевського, Мітропаліта Никодима, архімандрита Афанасія, єпископа Стефана, Олександра Меня, архітекторів Новгородова В.Е., Кодіна В.А., Ерошкіна О.О., Бондаренко І.В., автор дослідження прийшов до висновку, що тема церковного будівництва завжди викликала цікавість дослідників проте саме слобожанський храмовий інтер'єр, як прояв загального поєднання архітектури та багатьох мистецтв виявився мало вивченим.

Аналіз літературних джерел свідчить, що в працях Фоміна П., Редіна Е.К. увага приділялася національному культовому здечству XIV-XVIст. Цапенко М.П. в роботі, «Архітектура Лівобережної України XVII-XVIIIст.», описує типологічні особливості храмових споруд XVII-XVIIIст. Праця Таранушенко С.А. присвячена Покровському собору в м. Харкові, в якій він дав всебічний аналіз споруди, включаючи інтер'єр храму. Багалій Д.І., Гусев А.Н., Жаріков Н.Л., присвятили свої роботи загальній характеристиці архітектури Слобожанщини. Стає зрозумілим, що обсяг публікацій, щодо храмового будівництва Слобожанщини є дуже обмеженим, а праці пов'язані з формуванням внутрішнього простору церков практично відсутні. Це свідчить про недостатньо міцну наукову базу з теорії культового будівництва та про необхідність пошуку нових підходів до вивчення місцевої спадщини.

1.2 Методика та основні методи дослідження храмових інтер'єрів Слобожанщини. Методика дослідження побудована автором на виявленні принципів та особливостей композиційного формування церковних споруд. В роботі використовуються загальнонаукові методи дослідження (емпіричні та теоретичні) так і спеціальні. Частково в роботі використовувалася комплексна методика Раннева В.Р, яка дала змогу проаналізувати широкі аспекти

композиційного формування внутрішнього простору. При розгляді ретроспективи храмобудування було застосовано історико-аналітичний метод. Аналіз внутрішнього архітектурного середовища провадився за допомогою графоаналітичного метода. Встановлення символічно-образного уявлення потребувало використання теоретико-аналітичного методу. Аналітико-порівняльний метод дозволив виявити відповідність образної моделі інтер'єрів з богословським каноном і традиціями місцевого будівництва, за допомогою історико-генетичного методу встановлено вплив іноземних та автентонних факторів на розвиток храмового зодчества Слобожанщини. Спеціальні методи представлені розрахунковим експериментом, виконаним за допомогою програми Maple-5, що дало можливість виявити закономірність побудови та пропорційні особливості храмових споруд різного стильового напрямку та авторства.

1.3 Виявлені в результаті дослідження ретроспективи храмової архітектури XVII-XIX ст.. історичні та етнокультурні умови розвитку сакрального зодчества Слобожанщини дали можливість встановити етапи його еволюції:

- пер. пол.XVIIст. заселення слобідських земель вихідцями з Московії, західної України та Наддніпрянщини. Дерев'яні храми цього періоду, що склалися з трапезної та квадратної кліті перекритої наметом, зазнали більшого впливу архітектури Московської держави, але не мали подальшого розвитку.

- др. пол. XVIIст. відзначилась будівництвом мурованих храмів з основними рисами черкаського зодчества, які були типовими для дерев'яного будівництва (стрункість споруди, багатоярусність, гранчастість форм).

- на поч.. XVIII ст. на Слобожанщині виникає місцева архітектурна школа – Лиманська, храми якої мали хрещаті плани, одну, три або п'ять дуже високих бань з чотирма або п'ятьма заломами та ліхтарями.

- в XVIII –XIX ст.. слобідські зодчі мають вихід до здобутків європейської культури, активно впроваджують мистецькі та будівельні традиції Західної Європи при зведенні місцевих церков, композиція яких ускладнюється, з'являються хрестові у плані та хрестово- купольні споруди з різною кількістю бань, зростає їх висота.

В будівництві церков визначились певні сталі традиції та історично обумовлені архітектурно-художні особливості що полягали в наступному: 1) за об'ємно-просторовим та планувальним рішенням на Слобожанщині найбільшого поширення у XVII-XVIII ст. набуває: струнка, тридільна церква з трьома главами та домінуванням центрального об'єму; 2) за композиційним рішенням п'ятизрубні, одно-, три-, та п'ятиверхі церкви Слобожанщини близькі до храмів Наддніпрянщини з досить високими банями, й вертикальною композицією завершень; 3) встановлено, що композиційно-планувальні характеристики православних мурованих споруд Слобожанщини не лише сягають корінням у глибоке минуле, а й тісно пов'язані з народним дерев'яним зодчеством.

У РОЗДІЛІ 2 «Аналіз архітектурно-конструктивної побудови внутрішнього простору храмів Слобожанщини» розглянуті типологічні та композиційні фактори, що вплинули на розвиток церковних інтер'єрів. Зроблено порівняльний аналіз їх об'ємно-просторового, конструктивного та типологічного розвитку. Простежено фактори, що вплинули на формування особливостей будівництва церков в цьому регіоні та виявлено низку відмінностей, притаманних розвитку храмових інтер'єрів цієї місцевості.

2.1. Типологічні особливості розвитку храмових інтер'єрів Слобожанщини.

Проведено класифікацію досліджуваних пам'яток архітектури. Загальна ланка розвитку типологічних відмінностей церков України, що представлена в працях Цапенко М.П., Бондаренко І.В., Кодіна В.А., Єрошкіної Є.А., Лесик О.О., доповнена ще п'ятьма типами, характерними для церков Слобожанщини і визначеними автором, при проведенні натурних та архівних досліджень.

Виявлено, що на відміну від інших регіонів України, особливостями типологічного розвитку місцевих церков є вживання хрестового плану з народною підставою розвитку, яка проявилась в прямокутній формі плапових складових.

Автором проведена класифікація сучасних храмових споруд, виявлено, що кожна з них тяжіє до певного історично-складеного типу. Це стає помітним вже при розгляді проекту, в який архітектор вносить свої співзвучні сучасності ідеї. За планувальним рішенням новітні храмові споруди можна розподілити на хрестові,

прямокутні безстовпні зального типу та тридільні з гранованою центральною та вівтарною частинами.

2.2 Аналіз конструктивно-просторової структури храмів сприяв виявленню особливостей її побудови на різних етапах формування церковних інтер'єрів:

- період панування стилю українського бароко характеризується наслідуванням в конструктивному плані традицій дерев'яної народної архітектури. У мурованих церквах використовуються засоби типові для дерев'яного будівництва: нахил стін до середини, телескопічна перспектива, використання системи заломів та бань, відкрите опасання, наявність відкритих в інтер'єрі бань. Ці особливості стають характерними для церков Західної, Центральної та Східної України. Відмінностями церков цих регіонів від слобожанських є те, що храми заходу переважно будувалися однобанними, на Київщині та в центральній Україні панувала багатOVERХІСТЬ, тоді як на Слобожанщині переважали трибанні церкви. Це визначило характер побудови їх внутрішнього середовища, просторових чарунок та особливості їх зорового сприйняття. Натомість зведення церков в Росії в цей період базувалося на інших конструктивних та композиційних принципах, де бані слугували утворенню силуету храму і не відповідали інтер'єру.

- другий етап розвитку конструктивно-просторової структури співпадає з розповсюдженням на Слобожанщині стилів бароко та класицизму. Повна відмова від традицій народного дерев'яного будівництва і перехід до вживання півсферичного склепіння на високому світловому барабані, що покоїться на чотирьох масивних пілонах завдяки попружним аркам та парусам. Сприйняття такого інтер'єру ускладнюється поділом його на три нави. Втрачається притаманна церквам українського бароко цілісність внутрішнього простору.

- наступний етап розвитку характеризується появою храмів – ротонд, перекритих великим півсферичним куполом, що спирався на стіпи. Поява такого архітектурно-конструктивного рішення викликає особливий підхід до організації інтер'єрного середовища. Такий тип храмів має багато спільного з російськими спорудами цього виду, які на Слобожанщині почали будувати в період класицизму.

- конструктивно-просторова структура церков, побудованих в неоросійському стилі, становить відмінний від попередніх конструктивний розвиток і відзначається тим, що храми в своїй більшості перекривалися зімкнутим склепінням, не мали світлових барабанів. Бані стають декоративними, збагачують силует споруди.

- виявлено, що формування базилікального типу храму, з його конструктивною системою є нетиповим для регіону дослідження.

- новітні церкви Слобожанщини в більшості не копіюють відомі зразки минулого. Їх конструктивно-просторова структура виключає наявність в інтер'єрі стовпів і нав. Цілісний простір перекривається коробовим склепінням. Стає помітним відхід від сталих конструктивних рішень.

2.3 Морфологічна побудова внутрішнього простору виявилась у характері розвитку внутрішньої форми, композиція якої базується на використанні низки пов'язаних між собою властивостей. Ускладнення простих форм співпадає з розширенням простору з особливістю конструкцій, з пошуком пластичної виразності внутрішнього об'єму. Виявлення динаміки форми та співвідношення просторових осей характеризується організованістю внутрішнього простору церкви.

Храмам, збудованим в стилі українського бароко, які мають відкриті в інтер'єр гранчасті бані, притаманний динамічний розвиток простору вгору. В них максимально працює вертикальна вісь.

В бароко відбувається зміна в динаміці форми. Поява п'яти відкритих в інтер'єрі барабанів, а також виявлення глибинної осі надає інтер'єрові більшої складності. Поряд з головними вісями руху виникають декілька допоміжних, що ускладнює сприйняття інтер'єру, відкриваються нові перспективні точки зору, інтер'єр розбивається на окремі частки.

В стилі класицизму зазначається більше спрощення внутрішнього середовища церков, добре відчутні вісі висоти та глибини. В деяких випадках, величина осі глибини привалює, увагу привертає до себе саме вісь висоти, яка є більш емоційно напруженою. В центричних ротондальних спорудах, вісь висоти не має такого розвитку, увесь інтер'єр відкритий для глядача, При аналізі динаміки просторової форми ротондальних споруд виявляється відносна рівнозначність вісей.

Простір церков неоросійського стилю розвивається лише вглиб, не виникає навіть ілюзорного уявлення про його розвиток по вертикалі. Середохрестя відсутнє в такому типі споруд, що зближує їх з базилікальними храмами.

Храми неовізантійського стилю по характеру композиційної побудови інтер'єру розмежувалися на дві групи. Одній була притаманна глибинна вісь, вздовж якої розвивався простір, іншій - властива наявність двох осей: глибини та висоти. І хоча вісь глибини була довшою, домінувала в інтер'єрі саме вісь висоти. У просторі акцентувалося середохрестя із куполом на світловому барабані. Вертикальний розвиток простору інтер'єру домінував над горизонтальним.

В досліджених сучасних храмах простежується декілька шляхів розвитку внутрішнього простору: без світлового барабану, споруди зального типу, в яких осі глибини та висоти є майже рівноцінними; хоча, враховуючи сучасні прагнення розвитку простору у гору, навіть при відсутності світлового барабану більше працює вісь висоти.

Виявленню морфологічних ознак побудови простору сприяло дослідження пропорційних особливостей інтер'єрів церков Слобожанщини в порівнянні з внутрішнім простором храмів інших регіонів. Завдяки застосуванню автором методу математичної статистики з використанням пакету Maple 5, були проведенні аналізи співвідношень елементів внутрішніх просторів та встановлені їх пропорційні особливості. Порівняння пропорційних систем церков західної України, Наддніпрянщини та Слобожанщини свідчить, що кожен регіон України має відмінності пропорційних побудов інтер'єрів храмів, не зважаючи на канонічні вимоги та принципи будівництва. Аналіз пропорційних закономірностей Слобожанських храмів дозволив виявити модульну одиницю побудови церковного інтер'єру та встановити властиві кожному автору гармонійні співвідношення.

Значення кольору в просторі інтер'єру прослідковано на матеріалах натурних обстежень слобожанських церков, що дало можливість виявити: 1) концентрація кольору відбувається в головному просторі храму, зростаючи від периферії до центру; 2) колірність розподіляється не рівномірно, збільшуючись від насичених

темних площин до дрібних кольорових плям; 3) структура колірної рішень і його інтенсивність змінюється протягом літургії в залежності від символічного значення богослужіння; 4) кожен архітектурний стиль має свою систему колірної оздоблення та вживає певну кольорову гаму.

Аналіз освітлення внутрішнього середовища церков різних типів в різних історичних періодах розвитку архітектури призвів до виявлення окремих систем освітлення, які залежали від певного архітектурного стилю. У просторі церков стилю українського бароко домінує верхнє світло від бань, і верхньо – бокове – від вікон, які розташовані на значній відстані від підлоги. Таким чином, створюється максимальна концентрація світлових потоків до центру храму, де панує вертикальна вісь розвитку внутрішнього простору. В загальному світловому потоці домінує світло усіх ярусів У системі верхнього освітлення багатокупольних храмів (бароко та неовізантійського стилю) панують світлові потоки центрального куполу. У тридільних церквах – освітлюється центральний об'єм, у ротондах – центр храму. Інтенсивність освітлення вертикальних поверхонь всіх храмів зростає знизу вгору. Виняток складають храми неоросійського стилю, з відсутністю світлового барабану, що змінює напрямок потрапляння світла до інтер'єру, його кількість та особливо відчуття єдності з навколишнім простором. При будівництві сучасних церков вживається освітлення інтер'єру завдяки зтріяним та одинарним віконним отворам у один та два яруси. Віконні отвори знаходяться на значній відстані від рівня підлоги, збільшуючи внутрішній простір інтер'єр. Прикладом такої системи освітлення може бути Сергієвська та Олександрівська церкви м. Харків.

Виявлені особливості освітлення інтер'єрів церков Слобожанщини: 1) у головному просторі храму завжди (за винятком церков неоросійського стилю – з коробовим склепінням) присутня комбінована системі освітлення - верхнє освітлення, разом з верхньо- боковим домінує у загальному просторі; 2) освітлення головного простору храму нерівномірне. Характер освітлення і яскравість поверхонь наростає знизу вгору; 3) загальне освітлення внутрішнього простору церкви складається як з природнього освітлення (прямого та відбитого), так і з штучного (свічки, панікаділо, семисвічник). Домінування природнього освітлення

доповнюється штучним, джерела якого розміщені за канонам в центрі храму; 4) характер розподілу світлових потоків набуває змін від циркульного – у верхньому ярусі храму (вікна у барабані) до лінійного – у нижньому (вікна в стінах), світлові потоки направлені до основних композиційних та змістовних центрів інтер'єру: іконостасу, кіотів, престолу, тетраподу.

У РОЗДІЛІ 3 Аналіз декоративно - художнього формування інтер'єрів православних храмів Слобожанщини досліджуються організація та особливості декоративного оздоблення та облаштування внутрішнього церковного простору. Виявлені хронологічні етапи розвитку декоративних мистецтв (вітражу, мозаїки, живопису, пластики). Прослідковано етапи розвитку іконостасу, які відбувалися завдяки зміні архітектурних стилів.

3.1 Символічні аспекти формування інтер'єрного простору церков пов'язані з церковним богослужінням в якому одне з важливіших місць займає образна символіка. Кожна окрема річ у церкві відіграє символічну культову функцію і має чітко визначене місце в інтер'єрі. Аналіз внутрішнього середовища православних храмів Слобожанщини підтвердив, що створення його базується на загальних канонічних вимогах. Літургія, що відтворює основні ідеї християнського світогляду, кожен фрагмент служби, релігійний обряд та пов'язана з ним кожна частина храму набувають символічного змісту.

Матеріал дослідження виявляє, що побудова внутрішнього простору церков Слобожанщини повністю відповідає символічним уявленням, які сформовані у християнській релігії. Аналіз символічного формування внутрішнього простору призвів до виявлення декількох площин вживання: 1) символіка форми: плану й об'ємно просторового рішення; 2) символіка кольору: пов'язана з християнськими уявленнями та канонічними вимогами православної церкви; 3) символічно визначені принципи розташування предметного наповнення в середині церкви та станкового живопису в інтер'єрі храму.

3.2 Засоби організації предметного середовища необхідні для відправлення церковного дійства. Воно відбувається з участю великої кількості речей, обладнання та елементів архітектури, необхідних як для здійснення так і сприйняття літургії.

При розгляді предметного наповнення інтер'єру виявлено, що його складові як тетрапод, крилоси, амвон, престол, ківорій, семисвічники, мають стале положення в просторі церкви, проте мають можливість змінювати свої композиційні особливості в залежності від типу споруди.

Особлива роль в інтер'єрі відводиться іконостасу, який на протязі розвитку всіх стилів був композиційним центром внутрішнього середовища та змінювався типологічно та стилістично. Під час панування стилю українського бароко стає характерним високий, багатоярусний іконостас, що сягає пандантивів і відповідає відкритій структурі внутрішнього простору, розрахований на сприйняття з невеликої відстані. Слобожанські іконостаси стилю бароко мають багато спільного з іконостасами Росії. Їм притаманна насиченість пластичним декором з використанням архітектурних мотивів, три ярусність, вихід в під купольний простір. Класицизм характеризувався зведенням збірних іконостасів, лаконічних і відкритих. Їх висота зменшується, існує чітке розмежування ярусів, панують прямі лінії, симетричні форми, відсутність різьблення, наявні ордерні елементи. Неовізантійський стиль дав своєрідне рішення іконостасів: вони стають нижчими, отримують прямолінійне завершення, значно відкривають вівтарний простір, стають більш сумірними з людиною.

У сучасному зведенні іконостасів прослідковуються декілька напрямків: 1) наслідування композиційних прийомів та засобів декору стилю бароко; 2) іконостаси з чіткою побудовою та обмеженою кількістю прикрас, наслідування доби класицизму; 3) іконостаси, що мали ознаки першого і другого спрямування. Особливу групу складають ярусні іконостаси, розвинені по висоті і глибині з ускладненим завершенням, без різьблення, з широким використанням білого кольору. У відповідності з виявленими ознаками автором була запропонована класифікація іконостасів слобожанських храмів.

3.3 Синтез образотворчих мистецтв в інтер'єрах храмових споруд Слобожанщини Дослідження внутрішнього простору церков призвело до виявлення низки мистецтв, які сприяли формуванню храмових інтер'єрів:

- декоративне різьблення / початок застосування – українське бароко, розповсюджується на всі подальші архітектурні стилі/ використовується для декоративного облаштування іконостасів, кіотів, вікон, дверей, проїомів (орнаментально рослинна тематика).

- монументальний живопис / початок застосування – стиль бароко, розповсюджується на всі подальші стилі/ для декоративного оформлення стін та склепінь інтер'єру (релігійні теми).

- декоративна пластика / широке застосування під час панування стилю класицизм/ широкий спектр вживання, від дрібної пластики на стінах та стелі, до кесонованих склепінь та скульптурних композицій на завершеннях іконостасу (геометричні, рослинні мотиви).

- вітраж / нетиповий вид мистецтва для православної церкви, застосовується наприкінці XIX – поч. XXІст./ використовується для оформлення вікон, виконаних ікон та іконостасів.

- мозаїка / широкого розвитку на Слобожанщині не отримала/ в інтер'єрах не застосовується, лише для зовнішнього оформлення (зображення святих).

Розглянувши складну систему взаємозв'язку різноманітних мистецтв у внутрішньому просторі церкви, можна прийти до висновку, що для формування храмового інтер'єру велике значення відіграє не кількість прикрас або ікон, а обгрунтоване поєднання різних за своєю природою мистецтв в єдине ціле, та формування на основі цього поєднання цілісного архітектурно - художнього образу, який би відповідав меті створення храму.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

1.Проведений аналіз широкого кола літературних джерел показав, що аспектам формування внутрішнього простору слобожанських храмів приділялось недостатньо уваги. Інтер'єр церков не одержав в наукових працях належної оцінки як формотворчій і знаково-символічний чинник.

2. В результаті дослідження православних храмів сходу України, встановлені багаторівневі культурні нашарування, які сформували своєрідне мистецьке середовище цього краю. Вплив Росії проявився у: 1) двоповерховості споруди; 2) наявності критих сходів з рундуками та баштою; 3) карнизах стін та восьмериків з “поребриком”; 4) фризах з кесонів. Вплив Наддніпрянщини виразився у: 1) центричності храму; 2) ярусності баневих завершень; 3) гранчастій формі апсид та барабанів; 4) подовжених пропорціях віконних отворів; 5) рослинному за своїм характером декорі. Риси дерев’яних церков відобразилися в: 1) пірамідальності загальної композиції; 2) рівноцінності усіх фасадів; 3) симетрії побудови простору; 4) відповідності внутрішнього простору зовнішньому об’єму; 5) динамічності об’ємно - планувального рішення.

3. Дослідження об’ємно – просторових та планувальних структур храмових споруд дало змогу констатувати, що вони мають глибоке історичне коріння, яке базується на місцевих традиціях сакрального будівництва.

- Найвизначнішим фактором є самостійний розвиток, без надмірного впливу країн Заходу та Візантії. Це позначилося в характері планувальних рішень, які за своїм типом тяжіють до взірців народного зодчества.
- Типи церков: базиліки, ротонди, храми хатнього типу, на Слобожанщині були притаманні лише певним архітектурним стилям.
- Своєрідним є тип церков з гранованими вівтарною і центральною частинами та притвором прямокутної форми. До загального типологічного огляду внесені церкви Харкова з квадратним планом та чотирма стовпами, які являють собою окрему типологічну групу.
- Типологічна структура сучасних церков Слобожанщини не належать до жодного з описаних до того типологічних видів і може бути визначена як окремий тип церковних споруд.

4. Розгляд морфологічних аспектів розвитку внутрішнього простору церков сприяв виявленню особливостей: Кожен архітектурний стиль має притаманну саме йому траєкторію розвитку внутрішнього простору. Відмічається періодичність змін характеру його динаміки. При вивченні пропорційної побудови храмів автором

вперше було запропоновано застосування методу математичної статистики з використанням пакету Maple 5, який до того не застосовувався для дослідження архітектурних об'єктів. Це дало можливість виявити низку особливостей:

- мурованим церквам Слобожанщини притаманний принцип розвитку, що базується на традиціях дерев'яного будівництва, а порівняння графіків розвитку мурованих та дерев'яних церков виявило їх безпосередню близькість та майже повну відповідність їх пропорційних систем.

В результаті розгляду колірної оздоблення храмів відмічені різні шляхи застосування кольору: відповідність і невідповідність зовнішнього колірної рішення внутрішньому, використання в інтер'єрі та екстер'єрі нейтральної кольорової гами. З'ясовано, що для підсилення враження структурованості внутрішнього архітектурного простору застосовувалися відкриті кольори в розпису на арках і стовпах, тоді як для його нівелювання вживалися нюансні кольори сполучення, розташування яких було більш вільним.

Дослідження системи природного освітлення внутрішніх просторів слобожанських храмів показало, що 1) в спорудах стилів українського бароко, барокко, та неовізантійського панувало верхнє та верхньо-бічне. Спорудам неоросійського стилю притаманне бічне освітлення; 2) пропорції віконних отворів були досить сталими, змін зазнавала композиція віконних сполучень та форма їх завершень; 3) за характером спрямування світлових потоків розповсюдження їх є не рівномірним зростаючим від рівня підлоги до склепіння.

5. Встановлено, що внутрішнє середовище слобідських церков різних типів на окремих етапах розвитку церковної архітектури в Україні виявляється як результат перенесення образної інваріантної моделі внутрішнього середовища у різні контексти культури і історії. У кожному конкретному випадку інтер'єр церкви є результатом взаємної синхронізації прообразної моделі - внутрішнього середовища і цілісного образу храму, який формується в межах традицій, за принципами та засобами даного періоду розвитку. Формування поверхонь огорожі відбувається завдяки наявності сформованих і канонічно обумовлених архітектурних форм.

Характерним виявилось використання автентонного типу плану із застосуванням привнесених елементів форми оболонки (півсферичне склепіння, паруси, пілони).

6. При розгляді символічної побудови внутрішнього простору церков та порівнянні її з загальними символічними аспектами формування православної церкви виявлено, що: - православним церквам притаманне стійке використання церковних канонів та традицій будівництва

- встановлена відсутність в деяких сучасних церквах притвору. Це свідчить про загальну зміну підходу до побудови символічно змістовних частин інтер'єру.

- дослідження питань символічного розташування фрескового розпису призвело до виявлення що: в 90% - церков Харкова і області при поновленні фресок втрачено зображення «Страшного суду».

7. Дослідження внутрішнього наповнення церков Слобожанщини призвело до створення загальної системи уявлення про формування церковного інтер'єру. Найвиразнішим засобом мистецького оздоблення інтер'єру церкви є іконостас. Іконостас набуває певних ознак, що характеризують його як архітектурний елемент простору. Автором запропонована система розгляду іконостасів Слобожанщини, як складової частини загальної побудови внутрішнього простору церкви. Іконостаси слобожанських храмів поділені на наступні групи: іконостаси стилю українського бароко та бароко / велика кількість різьблених прикрас, складна форма ікон; іконостаси стилю класицизм / спрощення форми, стриманий декор; перехідний етап між цими двома типами. За типологічними відмінностями: прямолінійні, круглі, вигнуті в бік церкви, увігнуті в бік вітара.

8. Проведений аналіз архітектурно-мистецьких засобів виразності сприяв створенню загальної системи побудови внутрішнього простору за допомогою різних видів мистецтв. Простеживши розвиток місцевих традицій у скульптурній пластиці, монументальному живописі, вітражі та різьбленні виявлені наступні особливості:

- Широкого розповсюдження з часів стилю українського бароко набуло декоративне різьблення, яке за своїм характером є наскрізним із складною системою формування.

- Монументальний живопис в інтер'єрах храмових споруд Слобожанщини повністю відповідає канонічним вимогам православ'я та не несе у собі своєрідного інтерпретованого характеру.
- Застосування скульптурної пластики в інтер'єрі вносить значне різноманіття як в характер побудови внутрішнього простору так і в акцентування його архітектурно-конструктивного рішення. Скульптурна пластика Слобожанщини є значно простішою, за скульптурну пластику інших регіонів України, вона більше тяжіє до геометричних форм, та симетрії.
- З кін. ХХ поч..ХХІ ст.. значно поширилося вживання вітражу. І хоча цей вид мистецтва є не типовим для православних церков його розповсюдження стає характерною рисою як сучасних храмів, а також для церковних споруд поч. ХХ ст.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дерев'яно І.С. Орнамент в інтер'єрі православних культових споруд // Традиції та новачі у вищій школі архітектурно-художньої освіти. Збірка наук. праць вищих навч. закладів художньо-будівельного профілю України та Росії. – Х.: ХДАДМ, 2001, Вип.№2-3, 2002, Вип.№1. – С.166-168.
2. Дерев'яно І.С. Сучасна храмова архітектура та тенденції її розвитку // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. –Х.,2003,Вип.№2. –С.16-22.
3. Дерев'яно І.С. Розвиток стилю в культовій архітектурі Слобожанщини // Традиції та новачі у вищій школі архітектурно-художньої освіти. Збірка наук. праць вищих навч. закладів художньо-будівельного профілю України та Росії. – Х.: ХДАДМ, 2003, Вип.№1-2. – С.195-197.
4. Дерев'яно І.С. Синтез образотворчого мистецтва в храмових інтер'єрах Слобожанщини // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х., 2003, Вип.№3. – С. 29-34.
5. Дерев'яно І.С. Особливості формування внутрішнього простору православних храмів Слобожанщини, побудованих в стилі українського бароко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. –Х., 2004, Вип.№3. –С.33-38.

6. Дерев'янку І.С. Основні етапи еволюційного розвитку іконостасів Слобожанщини // Традиції та новації у вищій школі архітектурно-художньої освіти. Збірка наук. праць вищих навч. закладів художньо-будівельного профілю України та Росії. – Х: ХДАДМ, 2003, Вип.№3-4, 2004, Вип. №1-2. – С.219-221.
7. Дерев'янку І.С. Декоративне облаштування підкупольного простору православних храмів, збудованих в стилі класицизм (на прикладі церкви Святої Великомучениці Варвари в с. Капітолівці Ізюмського р-н) // Молода мистецька наука України: III наукова конференція молодих науковців. –Х., ХДАДМ, 2003.
8. Дерев'янку І.С. Емоційний вплив архітектурного простору храмової споруди // Дизайн-освіта 2003: довід, проблеми, перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Х., ХДАДМ, 2003. – С.229-234.
9. Дерев'янку І.С. До питання відбудови храмових споруд (на прикладі храму в ім'я всіх святих в с. Старий Мерчик) // Теорія і практика матеріально-художньої культури: III електронна наукова конференція професорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи у 2002/2003н.р. - Х., ХДАДМ, 2003, №3. – С.38-40.
10. Дерев'янку І.С. Стан сучасного церковного інтер'єру Слобожанщини ХХ-ХХІ ст.// Молода мистецька наука України: VI наукова конференція молодих науковців – Х.: ХДАДМ, 2004, № 6. – С.36-38.
11. Дерев'янку І.С. Дослідження храмових інтер'єрів на основі математичних розрахунків // Дизайн-освіта 2004: теорія, практика та перспективи розвитку: Всеукраїнська наукова конференція, -Х., ХДАДМ, 2004, - С.17-20.

Дерев'янку І.С. Еволюція композиційних прийомів формування внутрішнього простору православних храмів Слобожанщини ХVІІ-поч.ХХст.. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю **18.00.01.** – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Харків, 2005.

У дисертації досліджені композиційні прийоми формування внутрішнього простору православних храмів Слобожанщини XVII- поч.XXІст. Висвітлені історичні етапи розвитку храмового будівництва, встановлені типологічні, стилістичні та об'ємно просторові особливості побудови церковних інтер'єрів. Здійснено комплексний аналіз морфологічних принципів формування внутрішнього простору церков Слобожанщини. Проведений порівняльний аналіз церков Росії, західної України та Слобожанщини з метою виявлення особливостей, притаманних інтер'єрам останньої. Вперше проведено повне всебічне дослідження церковних інтер'єрів, простежено розвиток іконостасу як основного елементу інтер'єрного обладнання, за конструктивним й стилістичним принципом, розроблено його типологію. Виявлені традиційні та новітні підходи у проектуванні та оздобленні інтер'єрів сучасних церков і їх іконостасів.

Ключові слова: внутрішній простір, інтер'єр, храм, стиль, еволюція, формування, типологія, склепіння, іконостас, синтез, композиція, об'єм, простір, трапезна, арка, апсида, вітар.

Derevyanko I.S. The evolution of composition methods inside space in the temples of West Ukraine is formed in XVII-XX century. – Manuscript.

This dissertation is for obtaining scientific degree the Candidate of Architecture; speciality 18.00.01- the theory of architecture, restoration the monuments of architecture. – Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkov, 2004.

This dissertation researches the evolution of composition methods inside space in the temples of West Ukraine in XVII-XX century. The historical periods of Ukrainian Churches development is considering. The typology, style and volume-space particularly of building churches interiors are ascertained. Included a comprehensive analysis of the morphology principles of the formation of interiors in the West Ukraine churches. The comparative analysis of the Russians, West Ukraine and East Ukraine churches was made in order to find particularly of the interiors. The development of the iconostasis is examined as a fundamental element of the Church's interiors, and its typology is

developed according to structural and aesthetic principles. Tradition and modern ways in the building and decoration of the Church's interiors, iconostases were found.

Key words: inside space, interiors, church, style, evolution, form, typology, vault, iconostasis, synthesis, composition methods, volume-space, trapeznaya, arch, apses, altar.

Деревянко И.С. Эволюция композиционных приемов формирования внутреннего пространства православных храмов Слобожанщины XVII-нач. XXвв. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01– теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Харьковская государственная академия дизайна и искусств, Харьков, 2005.

В диссертации исследовано композиционное формирование внутреннего пространства православных храмов Слобожанщины XVII-нач. XXвв. Освещены исторические этапы храмового строительства, установлены типологические, стилистические и объемно-пространственные особенности построения церковных интерьеров. Осуществлено комплексное исследование морфологических принципов формирования внутренних пространств сакральных сооружений. Проведен сравнительный анализ церквей России, Слободской и западной Украины с целью выявления особенностей присущих интерьерам храмов Слобожанщины. Впервые в исследовании применен метод математической статистики для анализа пропорциональных соотношений и выявления их особенностей в интерьерах слобожанских храмов различных типологических групп и стилевой принадлежности. Исследована и предложена классификация иконостасов. Выявлены пути дальнейшего развития современного храмового строительства Слобожанщины и его интерьеров.

Ключевые слова: внутреннее пространство, интерьер, храм, стиль, эволюция, формирование, типология, свод, иконостас, синтез, композиционный, объемно-пространственный, трапезная, арка, апсида, алтарь.

Підписано до друку 26.04.2006 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетн. Друк – ризографія. Умовн. друк. арк. 0,9.
Гарнітура Times New Roman. Наклад 100 прим. Зам. № 695945

Надруковано у СПДФО Ізрайлев Є.М.
Свідоцтво № 04058841Ф0050331 від 21.03.2001р.
61024, м. Харків, вул. Гуданова, 4/10

452598

АВ 67.991

1005 0

МИСТ